

Pia Salmela

Om teori i estetik

I

Att befatta sig med teori i estetik, är måhända lite i stil med huvudpersonens äventyrer i den nyaste i kedjan av idéhistoriska romaner, en bok som den brittiska sociologen Steven Lukes skrivit. Romanen heter *The Curious Enlightenment of Professor Caritat* och bär på underrubriken *A Comedy Of Ideas*, vilket är helt överflödigt men som kanske berättar någonting om författarens yrkesidentitet.

Handlingen i boken som berättar om en upplysningsfilosof, professor Nicolas Caritat, (jämför med Marquis de Concorde, Marie Jean Antoine Nicolas Caritat) som under loppet av sina vandringar i exil hamnar i länder och kulturer passligt främmande och skrämmande att skriva hem om (something to write home about), är förstås en allegori om nutidsidéer. Den stat där professor Caritat bor, och i början av berättelsen anhålls av polisen, heter oöverraskande nog Militaria, och de länder han hamnar till under berättelsens lopp i sin tur bär på namn som Utilitaria, Communitaria, Proletaria och Libertaria. Vid slutet av berättelsen möter han, professorn alltså, den visa ugglan av Minerva, som delar med sig av den stora visdomen att ingen ideologi är bra som sådan, och gör gällande att det behövs lite av varje för att utgöra en bra helhet; och professor Caritat tar sikte mot det okända, som måhända är Egalitaria.

Den som läst sin Voltaire, *Candide*, och sin Diderot, *Jacques Le Fataliste et son Maître*, på sidan om Swift och Thomas More, finner inte mycket att jubla över i denna lilla bok. Handlingen och val av namn i berättelsen är så naivt efterapande av genrens stora föregångare att man blir rent ut sagt generad. Jag har svårt att se anledning till den grad av entusiasm som en anmälare (sociolog till yrket) i Helsingin Sanomat nyligen gav utlopp för. Att recensenten helt lugnt kan påstå att Lukes funnit ett nytt och välfungerande sätt att föra fram vetenskapliga och filosofiska idéer fick åtminstone mig att rodna för honom.

Det är med en liknande pinsam känsla man läser estetisk teori. För på samma sätt som det för läsaren är givet att professor Caritat inte kommer att finna den bästa av alla möjliga världar, vet man på förhand att man inte kommer att finna en estetisk teori som skulle vara täckande, allmängiltig och användbar. Istället får man vada knädjupt i teoretisk jargong som, ifall man har tur, till slut kan uttryckas i några få någotsånär klara påståenden. Landskapet är på ett vagt sätt bekant: man känner igen de filosofiska idéerna som stått som grund för teoribyggandet. Och känner man sig en aning generad så är det för att de estetiska teoribyggena, som professor Caritat, tycks verkligen tro på att det finns en bästa av alla möjliga världar, eller här: teorier.

Vad jag vill göra är att ta en titt, än en gång, på teori och dess användningsområden. Utgångspunkten är att teori ingalunda är ett klart, enkelt hanterbart begrepp, och att begreppet används med en viss nonchalans som räddar till diskussionen.

II

Till att börja med, låt oss fundera ett tag på teori i den klassiska tappningen, naturvetenskaplig teori. Fysikens teori, tex., uttrycker den kunskap som finns, i en axiomatisk form. Dvs. teorin består av den kunskap som man i området kommit fram till, som forskarna omfattar och som är sas. gemensamt för alla. Den sk. stora teorin innehåller inga hypoteser som inte låter sig uttryckas inom ramen av en sammanhållen logisk helhet. Antaganden som man inte kunnat på något sätt bevisa och kalkylera, som man inte funnit belägg för, finns inte med i teorin. Även om teorin självklart är en hypotes om världens beskaffenhet, så är det inte fråga om hypoteser som saknar belägg. Mao. gäller det inte metafysiska antaganden som byts ut en efter annan alltefter en filosofisk debatt som prövar antagandenas logik. Det utmärkande för naturvetenskapliga teorier är, att de är resultat av en pågående forskning: man bygger på det som redan är känt. Då man ändrar riktning eller anammar en ny teori, så görs det inte lättvindigt — den nya teorin bör kunna förklara den kunskap som finns lika övertygande som den gamla, samt hämta med sig sin egen förklaring, dvs. logiskt berättiga teoriskiftet.

Visserligen finns det kritiska röster också i den stora teorins läger: jag har tidigare diskuterat Andrej Lewenstams "Science without Theory", som handlar om forskningen inom analytisk kemi, närmare sagt fältet av ion-selektiva elektroder eller sensitiva elektroder. På detta

område har man fruktbart utfört forskning med hjälp av olika modeller istället för att arbeta enbart utgående från teoretiska antaganden som är koherenta med den existerande kunskapen. Att resultaten man fått inom den modellbaserade forskningen är svåra att integrera i den behärskande teorin, för att det inte går att uttrycka allt det relevanta i formen av universella lagar eller internt sammanhängande kalkyler och konsistenta ekvationer, har lett till en diskussion om analytisk kemi alls kan anses vara en grundvetenskap. Trycket från den stora teorin har gjort att man velat se analytisk kemi som något mindre än en vetenskap, nämligen ett område av vetenskapliga upptäckters praktiska tillämpning.

Men här vill jag inte gå in på diskussionen om vetenskaplighet. Syftet med att ta in kritiken av den stora teorin är enbart att fokusera på vad teori är för något, hur den används och vilken roll den har i vårt tänkande.

En annan kritiker av fysikens teori är Martin Bunge, som kastat fram tanken att en fullständig teori inte kan förklara eller beskriva någonting alls. Det är inte uppenbart hur detta skall förstås.

Om vi tänker oss att en fullständig teori är möjlig, hur skulle den se ut? Som en fysikalisk teori borde den innehålla all den kunskap som är logiskt möjligt. Mao. borde den i en enhetlig, axiomatisk form uttrycka allt som är fallet i den fysikaliska verkligheten.

Grundformen av en fysikalisk teori är inte deskriptiv, den är matematisk. Teorin skulle i så fall bestå enbart av fakta, alla uttryckta i matematiska satsen. Vad vi alltså skulle ha i handen vore en exakt matematisk utsaga om faktueella förhållanden.

I en sådan tappning skulle teorin inte innehålla några förklaringar eller beskrivningar. För den skulle ju inte uttrycka varför eller hur, utan enbart att så och så är fallet. Konsist, konsekvent och med nödvändighet.

En tanke som osökt följer antagandet att en fullständig teori vore möjlig, är att verklighetens (världsalltets) logiska beskaffenhet är underordnad den mänskliga intelligensens förmåga att greppa den. En hisnande tanke — för innebär den inte, att eftersom vi kan se gränsen för vår egen kunskap, så kan vi också se utanför gränsen?

Frågan gäller alltså teorins ställning, eller teorins roll. I de sk. exakta vetenskaperna är teorin sättet att uttrycka kunskapen som finns. Antagandena bör testas och omtestas, kalkyleras och fås att gå ihop med den befintliga kunskapen innan de får plats i teorin.

Kanske är det just därför som Stephen Hawking's *A Short History of Time* fick ett så blandat mottagande. Det fascinerande i hans bok var att han själv medgav sig ha gjort ett misstag, medgav att han inte

fick kalkylerna att gå ihop, men att han det oaktat inte kunde lägga av tanken.

Detta är vad jag vill säga är det friska i teoriyan: den förmåga teorier har att väcka upp folk ur sin slummer, framförallt forskare.

III

För att hålla mig till litterära exempel, låt oss tänka på David Lodges *Small World*. I den finns ett ypperligt fall av det som jag ville kalla teoretiseringiver. En professor i litteratur, som i trettio års tid koncentrerat sig på ett författarskap och gjort lysande forskningsarbete, blir smittad av teoretiseringsivern och övergår till dekonstruktionens läger övernatt så där bara. Mao. väljer han att systematiskt tillintetgöra det arbete han tillbringat största delen av sitt liv med.

Man kan fråga sig varför han gör det. Är det ett desperat försök att komma ut ur vad man upplever som ett fängelse? Är det för att man upplever sig trampa på ställe? Eller kan det vara uttryck för att man börjar tvivla på allt man trott på tidigare?

Visserligen finns det exempel på helomvändningar som har varit fruktbara, tänk på Wittgenstein den äldre och den yngre. Men i fallet av den ovannämnda litteraturprofessorn finns det ingen annan motivering än den, att "deconstruction is what everybody is into today". Och denna motivering är minnsann inte en legitimation.

Teoretiseringsivern har flera aspekter. Det finns en genuin strävan till kunskap som kunde uttryckas teoretiskt. Men det finns också en hel del oreflekterad längtan efter den vetenskapliga prestige som de sk. exakta vetenskaperna åtnjuter. De estetiska disciplinerna letar efter en självförståelse som också kunde förmedlas utåt, utanför disciplinerna. Det är ingen slump att filosofiska försök att greppa den mänskliga verkligheten så lätt finner sin väg in i estetiska teorier. Det är en fråga om att ge form åt de estetiska engagemangen, att kunna beskriva dem i termer som har en vid användarskara och som därigenom får sin giltighet.

En del av problemet är förstås den, att det filosofiska språket (som ingalunda alla gånger är förståeligt eller ens mödanvärt) överflyttas till estetiken som sådant. Det som glöms bort i hungrandet efter det nya och det spännande är att den grammatik som filosofiska resonemang använder sig av inte kan, utan vidare, överföras utan preciseringar och kvalifikationer.

Utöver svårigheten att tillämpa filosofiska resonemang som sådana i estetisk diskurs är det skäl att fråga sig vad som egentligen är målet med att utveckla estetiska teorier, som gör anspråk på att vara täckande och allmängiltiga, mönstrade enligt filosofiska system. Vad vill man med dem?

Att säga att man inte vill något alls med dem, men att de helt enkelt finns och behöver formuleras i ord, är att missta sig på betydelsen av "finns". John Gardner, i sin mycket sympatiska bok *On Moral Fiction*, säger så här:

Structuralists, formalists, linguistic philosophers who tell us that works of art are like trees — simply objects for perception — all avoid on principle the humanistic questions: who will this work of art help? what baby is it squashing? The business of criticism has become definition, morality reduced to the positivist ideal of clarity. The trouble is that clarity on the wrong subject can be dangerously misleading, as when we define Count Fosco's crocodile as a smiling animal weighing four hundred pounds.¹

Jag vill inte öppna upp en klyfta mellan filosofi och estetik, mellan estetik och etik. Men faran i att överföra den ena på den andra, dvs. filosofin som sådan på estetiken, är att förlora ur sikte forskningsobjektet. Konstverk är inte likadana forskningsobjekt som våra begrepp, och den som vill hävda att estetiken inte har att göra med konstverk skulle väl trivas bättre i matematikens värld, där det estetiska är lika med fullständighetens skönhet.

IV

Att teori, teoretisering och allmän vetenskaplighetsdyrkan är vår nutida religion torde inte komma som överraskning. Visserligen finns det alltså jämt agnostiker i forskarsamfundet, men en allvarlig diskussion över teorifrälsningen förekommer inte nämnvärt. Stein Haugom Olsen sätter fingret på en öm punkt, då han i samband med diskussionen om litterär teori och litterär estetik läser de Man: "...it is the non-deconstructionist, naive reader (the frequency with which the word 'naive' occurs in de Man's *Allegories of Reading* is remarkable) who assumes that the work is a 'monadic totality'."²

¹ John Gardner: *On Moral Fiction* (University of Chicago Press, 1978) s.17.

² Stein Haugom Olsen: *The End of Literary Theory* (Cambridge 1987), s. 206.

Att vara den i forskningssamfundet som inte tror på möjligheten av en teori typ dekonstruktion, är med andra ord att vara naiv, ovetenskaplig, obeläst, ointelligent. En relik från gångna tider då litteraturvetenskap hette litteraturhistoria, då konstvetenskap hette konsthistoria osv. I vetenskaplighetens namn skall alla nya teorier välkomnas med öppna armar, noggrant studeras och ivrigt diskuteras. Denna sortens beteende skiljer en humanist från en naturvetare: naturvetaren är på sin vakt, han/hon är mistänksam och låter sig inte alldeles lätt övertalas till att överge sin hittills varande uppfattning om världens beskaffenhet. Humanisten, som är orolig över att bli kallad ovetenskaplig, vänder kappan i blåsten och svär i de nya husgudarnas namn.

Detta är självklart en nidbild, men alltför nära sanningen. Den sortens kritiklöshet, med vilken nya teorier ivrigt snappas upp, har kanske att göra med att tex. litteraturforskare enbart diskuterar saker och ting i sitt eget nätverk. Det är en sida av den pågående utvecklingen av expertisering — man blir expert på mindre och mindre enheter inom det egna området. Att kunna sin litteraturhistoria räknas inte — att veta allt om Bahtins tankar om romanens flerstämmighet, och kommentarerna till dem, det är att vara expert. Man läser enbart det som berör det egna forskningsområdet, träffar enbart människor som håller på med om inte precis samma så åtminstone nära besläktade frågor. Samtidigt som expertisen växer, krymper världen omkring en. Och en följd av detta är, att ens förmåga att ifrågasätta försvagas.

Därför är det kanske förklarligt, att man för fullt tar på allvar det som Stein Haugom Olsen så elegant ironiserar: "Deconstruction burrows beneath the surface to discover a more profound reality, revealing *aporias* in the text that not even the author has recognized."³

Det finns förmodligen två huvudorsaker för att teorier som dekonstruktion tas på allvar: den ena är att man läst för mycket filosofi, och den andra är att man inte läst tillräckligt. För har man läst tillräckligt, så har man blivit medveten om den fara, som läsningen av intrikata, dunkla och svårgripliga filosofiska texter för med sig: man tror sig ha läst något djupt och betydelsefullt, för att man gratulerar sig för att ha fått någorlunda reda på vad texten handlade om. Bob Sharpe skrev i den lilla boken *Vermischte Blätter* Lars Hertzbergs 50-årsdag till ära:

It is tempting to think that what is deep must be obscure; it is what intellectual fraud trades upon and that such chicanery has not newly arrived with the deconstructive turn is shown by W.S. Gilbert's

"And everyone will say
as you walk your mystic way

³ ibid.

If this young man expresses himself in terms too deep for me,
Why, what a very singularly deep young man this deep young
man must be."⁴

Förstås är det moraliskt prisvärt att ge en text "a charitable reading", och uthålligheten och vetgirigheten räknas för det mesta som dygder. Men någonstans måste man väl dra en gräns: personligen anser jag att livet är för kort att ta reda på vad Jacques Derrida, Paul de Man och Christopher Norris *egentligen* menade.

V

Visst kunde det påpekas att jag valt ett exempel som jag har lätt att kritisera. Men orsaken till att tala om dekonstruktionen är inte den — det är inte en fingerad motståndare här. Dekonstruktionen visar kanske klarare än någon annan teori som alltjämt återropas i de estetiska disciplinerna vad det är som gör det både lätt att lansera estetiska teorier och svårt att få tag i nacken på dem utan att man blir utskälld som teorifi-entlig möjlig relik. För det är frågan om inget mindre än konstruering av en annan verklighet.

Ifall man postulerar en verklighet som enbart gäller språk, såsom Derrida, så är det väl egalt vad som påstås om relationerna inom den postulerade verkligheten. De flesta uttalade teorier om konstens natur och väsen, om konstverkens status och existens rör sig i en annan verklighet, i en värld där det är tecken och teckenkombinationer som menar, inte längre människan som använder sig av tecken och teckenkombinationer för att få sin mening gå fram.

Om man antar att konstverken finns på ett annat sätt än fysiska föremål finns, om man antar att de menar eller bär på meningar på ett annat sätt än vi som människor menar, så betyder ju det att man postulerar en metafysik som gäller för konst och för konst allena. Då uppstår det en klyfta mellan oss och konsten. Konsten får sin egen ontologi, och därmed uppstår behovet av en teori eller en filosofi som avslöjar för oss *vad som finns där*. Vi är tillbaka i bilden av en gömd verklighet som det återstår för oss att avslöja med vetenskapens verktyg.

Jag uttnyttjar mig igen av Stein Haugom Olsens klara, eleganta formulering:

Finally, literary theory rests on the premise that the theory or method yields a privileged description or explanation both of

⁴ R.A. Sharpe: *Reminders*, s. 85 i *Vermischte Blätter*, Åbo Akademis tryckeri 1993.

the literary work and the phenomenon of literature. The description is privileged in the sense that it is epistemologically primary. It goes 'deeper' than all other descriptions and explanations and exposes the 'hidden' nature of literature and of the literary work. It therefore has a special claim on our attention. It represents a truth that demands acceptance. Those who do not accept it are naive, blind, timid or prevented from recognizing it by some other unflattering mental weakness. Literary theory thus represents a form of theoretical imperialism.⁵

Kanske den mest destruktiva aspekten i den typen av teori, som dekonstruktionen representerar, är att den klipper av dialogen tvärt. Hör man på en dekonstruktivist så har man svårt att fatta att det alltså är en diskussion om litteraturen — en teori av detta slag reducerar den tidigare forskningen till en soptipp. Skall vi börja betvivla allt vi trott oss veta om litteraturen, om vårt språk? Gör vi det så har vi knappast någonting att komma med i en diskussion som utgår från att allt vi sagt, läst och skrivit egentligen är någonting annat.

Det för tankarna till något värre än en teoretisk imperialism — det låter ju nästan som en fanatisk ny religion. Här kommer kanske en viktig skillnad fram mellan naturvetenskaplig teori och en humanvetenskaplig: i naturvetenskaperna är det mera sällan man kastar ut barnet med badvattnet. Den empiriskt samlade kunskapen finns alltså kvar, och de tidigare kalkylerna ändras först när det är uppenbart att de inte kan inrymma den nya kunskapen: den äldre kunskapen tolkas i ljuset av nya evidens. Kontinuiteten finns kvar, även om det förekommer ryck här och var, och även stora omvälvningar sker. I att gå över från geocentrism till heliocentrism förvarade man dock förnuftet i behåll — man blev av med varken jorden eller solsystemet.

VI

Det mänskliga tänkandet, vetenskapandet och filosoferandet är en blandning av nyfikenhet och misstanke, ovilja att ge upp beprövade sätt att tänka och oemotståndlig dragning till nya idéer — och, tacka gudarna för det, en förmåga att inse motstridigheter i sitt eget resonerande.

Men allt är inte bara tanke. Hur än vi vill se oss själva som rationella varelser som kan resonera oss fram till lösningar på problem, så kvarstår faktum att vi är kännande varelser som agerar också på grund

⁵ Stein Haugom Olsen: *The End of Literary Theory* (Cambridge 1987), ss 202-203.

av våra värderingar. Alla gånger har vi kanske inte ens ord för att beskriva våra värderingar och känslor, men det betyder inte att vi inte hade dem. Vi reagerar inför konstverk såsom vi också reagerar inför människor — det är mera sällan fallet att vi väntas ge en språklig beskrivning eller analys av vår reaktion. Ofta är det enbart miner och gester som gör gällande att vi har reagerat.

Kanske är det just detta som gör estetiken till ett särskilt svårt område — vad är det vi vill säga, vad är det vi vill förmedla, och i vilken form? Att estetiken finns är ett uttryck för hur viktigt konst är för oss — att det är viktigt att formulera sina tankar om konst, och att konst väcker större eller mer invecklade frågor än "varför reagerade jag just så inför det och det konstverket". Och när jag talar om känslor och reaktioner så är det inte ur ett psykologiskt perspektiv — psykologiska beskrivningar kunde säkert användas till att ge en fullare analys av ett verk, men psykologins roll är inte ställföreträdande för estetiken. Konsthandlaren i Torgny Lindgrens *Till sanningens lov* säger, "det är konstigt det här, att man kan få liksom hjärtflimmer eller kärlekskramp av att se på en tavla." ⁶ Då jag citerade det till Carolyn Wilde en gång, sa hon: "I've never had that, but I have noticed my breathing quickening." Ingendera av oss trodde sig göra medicinska kommentarer till konstdiskussionen.

Vi kan säga en hel del om konstverk, vi kan säga en hel del vettiga saker om konst och i samband med konst utan att göra det hela till en teori om vad konst är för något eller vad det är man kan eller inte kan säga om den. Det borde kanske också påpekas, att det inte alltid gäller *ett problem* vi har. Det är inte fallet, tex. att vi alltid är bekymrade över något i ett litterärt verk, eller att där finns något vi inte förstår. Konstverk är inte alla gånger *pussel* för oss. Och när det gäller att diskutera tolkningar av konstverk, och det uppstår oenighet, så är denna oenighet inte av samma karaktär som oenigheten gällande en detalj i en naturvetenskaplig teori. Oenigheten i läsningar av en text, eller i analys av en målning leder inte till en diskussion om huruvida logiken i teorin bryts ner. Om och när oenighet uppstår, är det till argumentet vi går för att se varför — vad argumentet säger om en viss text eller en bild, om ett verk, är det som används till att avgöra validiteten av utsagan. I de estetiska disciplinerna är det inte teorin som ger sanningen enligt vilken argumenten mäts.

Aven om man vid detta lag vore färdig att gå hem och lämna diskussionen därhän, (I have to go someplace and figure this thing out) är det kanske skäl att fundera på vad vi anser vara teoretiskt, något vi

⁶ Torgny Lindgren: *Till sanningens lov* (Stockholm 1991), s.9.

ofta använder som ett positivt laddat ord. Jag tänker närmast på uttryck som "teoretiskt värdefull", "teoretiskt användbar", "teoretiskt betydande". Finns det en form av estetisk teori som ger användbarhet åt begreppet teoretiskt?

VII

I vardagsspråk brukar vi säga att teorin är en sak och praktiken en annan. Utsagan pekar på att vi antar att det finns ett idealt sakläge, där händelsernas gång är förutsägbart, eller att det åtminstone finns en möjlighet till händelsernas förutsägbarhet. Någonting är möjligt i teori, men erfarenheten har visat att det sällan går till på så sätt i praktiken, här i betydelsen i verkligheten.

I vilken bemärkelse använder vi "teori" här? Är det en beteckning på vad som skulle vara fallet om inte det verkliga, dvs. praktiken, ständigt bevisade dess onåbarhet? Eller är "teoretiskt sett" eller "i teori" ett sätt att täcka området av alla tänkbara möjligheter?

René Wellek's utsaga i klassikern *Theory of Literature* om att "Literary theory, an *organon* of methods, is *the* great need of literary scholarship today"⁷ säger något om vilken roll man tänker sig teorin kunde ha i litteraturforskningen. Man är efter en ram som kunde inrymma de olika metoderna som litteraturforskarna använder sig av. Men hur kunde denna ram se ut? Om det bör vara en teori, eller flera teorier, vad skall den uttrycka och i vilken form? Är det en codex man är efter? Skall den ha en hierarkisk uppbyggnad som visar vilka metoder är primära, vilka sekundära? Som en teori i den bemärkelsen som ovan har diskuterats, borde den kunna ange en täckande hypotes, som de olika metoderna används till att stöda och klarlägga, och som resultaten av de olika metoderna kunde ses som belägg för.

Tänker man på vad som *de facto* händer i litteraturforskningen, oberoende av om man vill kalla det för litteraturforskning, litteraturteori eller litteraturvetenskap, så finns det inte en praxis som skulle basera sig på en sådan teori. Det finns olika riktningar, skolor om man så vill, som använder sig av olika metoder som igen baserar sig på olika teoretiska, filosofiska eller praktiska antaganden eller utgångspunkter. Metod använder jag här i bemärkelsen *sättet att göra någonting*, eller sättet att få någonting gjort. Det behöver inte vara baserat på några filosofiska eller teoretiska antaganden alls — det kan vara resultatet av erfarenhet, taget

⁷ René Wellek and Austin Warren, *Theory of Literature* (New York 1956), s.19. Kursivering min.

i bruk för den enkla orsaken att den ger bra resultat. Jag vill minnas att min litteraturprofessor en gång i tiden exploderade då jag som exempel på en metod beskrev hur man enklast får tråden igenom nålögat. Men med det ville jag ingalunda säga att man inte borde kunna motivera användningen av just den metoden.

Det som spökar i bakgrunden av litterär teori och estetisk teori i det stora hela tycks vara uppfattningen att det finns speciella typer av *problem* som denna teori skall lösa. Jag vill inte förneka att det inte skulle finnas mycket i konst som vi är förbluffade över, och som vi upplever som viktiga och angelägna frågor värda alla våra mödor, men risken finns att man börjar se på konsten som något mystiskt som det helt enkelt inte går att förstå, reagera på och handskas med med hjälp av vårt vardagsspråk och våra allmänna, vardagliga begrepp. Det är inte alla gånger vi har problem, det är inte alltid fallet att vi inte förstår, och måste ta till specialverktyg för att lösa gåtan.

Jag vill hävda att det ibland, och kanske tom. ofta, är frågan om "going from one self-induced crisis to the next", för att låna orden som dottern Saffy i *Absolutely Fabulous* beskrev sin mamma Edina med. Ett klart fall av detta ser jag i följande sättet att beskriva litteraturen:

Once literature is chained to the business and career of knowledge, the rules of the game change. This conjunction does not go without saying, it is not the least bit obvious, but it is today a matter of fact. A simple answer to the question concerning the role of theory in the literary disciplines has to do precisely with this fact: in all of its various forms, theory is an effort to come to terms with what is incongruous and complex in the very notion of a literary knowledge, which concerns the knowledge of literature as well as knowledge in literature. Theory, then, is about criticism and what critics should and should not try to do with the primary works. By the same stroke, theory is necessarily about these works as well, and what they can and cannot be expected to offer us.⁸

Texten är en del av preludiet till *Literary Knowledge* av Paisley Livingston.

Men *vilken teori* skulle kunna avgöra vad kritik, eller forskning, är, och vad forskarna borde försöka göra och inte borde försöka göra med primära verk? Och i fall teorin också gäller dessa primära verk, vad och hur kan *den* säga om vad verken kan väntas eller inte kan väntas erbjuda oss?

Något jag reagerade på då jag än en gång läste Stein Haugom Olsen som är mot teori i litteraturforskningen (eller åtminstone emot litterär teori), är att han inte tycks ha något emot att tala om "teore-

⁸ Paisley Livingston, *Literary Knowledge* (Cornell 1988), p.2.

tiskt". (Why is theory no-no, but theoretical is alright? tänkte jag för mig själv.)

Han avslutar sin bok *The End of Literary Theory* med följande ord: "Literary theory is thus not only impossible but also unnecessary and, because it has to deny that value is central in an explanation of literature, undesirable."⁹ Dock använder han sig av ordet "teoretisk" oöversäkrat, och oftast med en positiv konnotation. Han säger: "One philosophical consequence of adopting the notion that literature is a practice in the same sense as, say, the currency system or the legal system is a practice... (...) In itself this change of focus yields two substantial theoretical conclusions. Since the literary work is an institutional fact, it is also an intentional fact."¹⁰ Och en bit framåt i samma stycke:

"The institutional perspective saves the concept of the literary work as an evaluative concept and thus faces to the full the theoretical responsibility of explaining it."¹¹

Så kommer vi till ett ställe där teoretisk används igen men där den får en aning annan ton: "Normative metacriticism thus aims at developing a theoretical framework which would permit discussions of and solutions to specific problems that arise in critical practice, by making visible the implicit logic of critical discourse (assumed to be formulable in a set of consistent principles)." Ett stycke framåt: "This assumption, however confuses two different theoretical questions."

Ett exempel till: "For a shift in critical practice, such as that from biographical, author-centred criticism to text-centred New Criticism, is not necessarily theoretically motivated, and does not take place in accordance with a set of theoretical principles."¹² Vad, i detta fall, skulle utgöra den teoretiska motiveringen?

Jag har inte velat läsa Haugom Olsens text som djävulen läser Bibeln, poängen är att se på användningen av ordet teoretisk. Vad betyder det här? Är det något som syftar på teori, eller möjligheten av en teori, eller är det ett synonym för något annat? Betyder det kanske filosofiskt befogat? eller logiskt giltigt?

Vad jag vill komma åt är vad "teoretiskt" kunde betyda här, och om det i så fall kunde tänkas hänvisa till en form av estetisk teori som är användbar.

⁹ Stein Haugom Olsen: *The End of Literary Theory* (Cambridge 1987), s. 211

¹⁰ *ibid* s. 197.

¹¹ *ibid* s. 198.

¹² *ibid*. s. 201.

Men även om Haugom Olsens användning av "teoretisk" ofta verkar vara analogt med "filosofisk", så är han rätt så skeptisk mot filosofins tillräcklighet i estetisk diskurs.

If one conceives of literary aesthetics as philosophy of criticism, this conclusion can hardly be avoided. But the very eclecticism and even scepticism which the conception of literary aesthetics as philosophy of criticism thus leads to is a reason for rejecting this conception. For there is no a priori reason why literary aesthetics should be philosophy of criticism, and the popularity of this conception was closely bound up with a view of the philosopher as the handmaiden of science in all its forms. The clarification of the logic of various types of critical discourse may be a respectable if slightly dull task, but it is not sufficient for dealing with problems which arise when different types of practice conflict, nor with problems of truth and intention in literature.¹³

Jag skulle nog vilja säga att här gör han sig själv skyldig till "a view of the philosopher as the handmaiden of science in all its forms", eftersom det enligt honom inte räcker med att klargöra logiken i olika typer av kritisk diskurs för att kunna handskas med problem som sanning och intention i litteraturen. Men denna kritiska hållning till filosofins möjligheter att befatta sig med vissa problem i litteraturen ser jag som besläktad med Wittgensteins varnande ord till filosoferna i *The Blue and Brown Books*: "Philosophers constantly see the method of science before their eyes, and are irresistibly tempted to ask and answer questions in the way science does. This tendency is the real source of metaphysics, and leads the philosopher into complete darkness."¹⁴

Om inte en filosofisk analys kan avgöra vad som i estetik är teoretiskt berättigat, vad kan? Om det inte heller kan vara en teori som avgör frågan, vad kan? Vilken är den teoretiska motiveringen som här åberopas? Har den ett annat namn än teoretisk, och om inte, borde den inte i så fall kvalificeras på något sätt?

Den naturliga användningen av "teoretisk" för mig åtminstone ser ut som någonting man använder i en hypotes som är inbäddad i en större teorikontext. Imaginär tid, till exempel, i kosmologiska teorier, är en teoretisk postulation. Stephen Hawking använder sig av den i sina försök att lösa problemet med "the big bang". Om världsalltet kom till i en big bang från intet, så måste detta ha skett vid en viss tidpunkt, som lämnar oss med frågan: vad hände innan det hände? Att man använt sig

¹³ ibid. ss 200-201.

¹⁴ Ludwig Wittgenstein, *The Blue Book* (Oxford 1969), s. 18.

av teoretiska postulat som imaginär tid har sina orsaker: alla våra vetenskapliga och matematiska teorier, medräknat relativitetsteorin, bryts ner vid en *början* till världsalltet. Om man däremot bygger en hypotes som använder sig av teoretiska postulat som imaginär tid, kan man kringgå tidsproblemet. "Time has another direction which avoids singularity; the imaginary direction of time, in which there need be no singularities which form a beginning or an end to time. In imaginary time "now" does not presuppose a chain of past moments; so in imaginary time there is no initial singular point of beginning, but a smooth round form of a bowl." Detta sätt att teoretiskt postulera en annan riktning för tiden gör det möjligt att anta, att världsalltet inte har kommit till vid en viss tidpunkt utan har bara funnits där. "So long as the universe had a beginning, we could suppose it had a creator. But if the universe is completely self-contained, having no boundary or end, it could neither be created nor destroyed. It would simply be."¹⁵

Det kan vara roligt att veta, att Hawking vid sitt val av kosmologi inom teoretisk fysik istället för kärnfysik gjorde det för att det inom kosmologi fanns en välgrundad teori (Einsteins relativitetsteori) medan man inom kärnfysiken på 50-60-talet sysslade med enkla saker som att namnge de minsta kända partiklarna, något som påminde honom om botanik. Teorins intellektuella lockelse är stor även på områden där den naturliga formen av uttryck för kunskap är teoretisk.

¹⁵ Stephen Hawking, *A Short History of Time*.